

Б.І. Бунчук

Чернівецький університет

ЯМБ У ПОЕЗІЇ І.ФРАНКА 1875-1879 РОКІВ

У жовтні 1875 року І.Франко розпочав навчання "на філософії" у Львівському університеті, став членом "Академического кружка", узявся за роботу в редакції "Друга". На цей період припадають початки його політичної діяльності, основою яких був своєрідно сприйнятий "соціалізм" та письмові контакти з М.Драгомановим. Молодому Франкові довелося пережити перший арешт та багатомісячне перебування у в'язниці (червень 1877 р. – березень 1878 р.) і, як наслідок, – обструкцію з боку значної частини української та польської інтелігенції, одним з найболючіших виявів якої став розрив з першим великим коханям – О.Рошкевич. Все це позначилося на його творчості цього часу.

Рання львівська поетична продукція І.Франка кількісно невелика: 72 оригінальні тексти – вірші, уривки з варіантів окремих поезій, незавершені поеми та їх окремі редакції, незакінчені уривки. Вони нерівномірно розподіляються за роками написання. Поетичні твори цього періоду дуже різні за обсягом: від дворядкових сатиричних поезій ("Слово" і "Правда") до незакінченої поеми "Історія товпки солі" на 966 рядків.

Найбільшими творчими подіями раннього львівського періоду стали вихід першої поетичної збірки "Баляды и рассказы" (1876) та опублікування книжки "Думи і пісні найзатніших європейських поетів" (1879). Останню склали Франкові переклади з Й.-В.Гете, Г.Гейне, П.Шеллі, Т.Гуда, М.Лермонтова та ін.

Про "Баляды и рассказы" дослідник ранньої творчості І.Франка писав так: "В цілому характер збірки – наслідувальний. В ній мало безпосередніх почуттів, викликаних переживаннями поета та його конфліктами з дійсністю. Вірші вражають запозиченою декорованістю, романтичний пейзаж, феї з підводних палаців, обманута любов, співець, закоханий в минуле, поетизовані історичні події – ось їх основні образи-мотиви" [7, 131]. Інші автори зауважують: "І своєю тематикою і мовою збірка "Баляды и рассказы" була ще далеко від реального життя, яке оточувало поета. Вже тоді, коли вона ще тільки вийшла у світ, поет вважав її пройденим етапом" [1, 127].

У версифікаційному плані вірші збірки, як і твори наступних років, були кроком уперед, бо урізноманітнювали метрику і якісно поліпшували структуру вірша.

Більшість віршованих творів раннього львівського періоду витримані у руслі класичної силабо-тоніки. І.Франко використовував також своєрідні

логаедичні конструкції, акцентні структури та імітації силабічних народнопісенних форм.

Як і в дрогибицький період, улюбленим метром І. Франка залишається ямб. Він характерний для 36% творів¹.

Основними ямбічними розмірами поета були Я4, Я5, Я6. Три рази поет вдався до різностоповиків.

Чотиристоповий ямб організовує ритм одинадцяти творів різних років ("Наперед!", "Любов", "Божеське в людським дусі", "Хрест" – 1875 р., "Шукай краси, добра шукай", "Про багача, що їздив біду купувати" – 1877 р., "Елегія", "Бувають хвилі – серце рветься", "Де є в світі правда?" – 1878 р., "Не раз спогадую ті дни...", "Історія мідяного крейцера" – 1879 р.).

У творах 1875 року поет не скрізь витримував "чистий" розмір. Так, у поезії "Любов" є два рядки Я5 і один рядок Я3. У вірші "Божеське в людським дусі" третій рядок третьої строфи теж п'ятистоповий. Чотири рядки Я3 і дольника є у незакінченій поемі "Про багача, що їздив біду купувати". Однак щодо загальної кількості рядків (508), вони не становлять навіть одного процента.

Із семи відомих ритмічних форм чотиристопового ямба [3, 148] поет використовував 1-у – 6-у, причому 2-а форма траплялася не завжди, а 5-а – ще рідше. Безумовно превалюють форми 1-а (повнонаголошена) та 2-а (з пірихєм на третій стопі). Твір "Шукай краси, добра шукай!" характеризується повнонаголошеністю всіх рядків, однак рядків цих – тільки чотири. У творах більшого обсягу засвідчені фрагменти з використанням першої форми. Наприклад, у віршованій казці "Про багача, що їздив біду купувати":

<i>Ось я між вами зріс також,</i>	o1o1o1o1o1
<i>Як ви, працюю, кілька мож,</i>	o1o1o1o1o1
<i>Плачу дачки, роблю, що тра,</i>	o1o1o1o1o1
<i>А я не знаю, що біда.</i>	o1o1o1o1o1
<i>Ануко, ось прошу я вас,</i>	o1o1o1o1o1
<i>Вкажіть біду тому хоть раз</i>	o1o1o1o1o1
<i>Мені, щоб я єї пізнав!</i>	o1o1o1o1o1
<i>А може, б хто ми ї продав?</i>	o1o1o1o1o1
<i>У мене грошей є досить,</i>	o1o1o1o1o1
<i>Най скаже, кілька заплатить</i> [5, т.4, 356].	o1o1o1o1o1

Однак, такі фрагменти у межах багаторядкового твору суттєво не впливають на загальний ритмічний фон. Процент повнонаголошених рядків у ямбічних поезіях цього періоду, (якщо відкинути крайні показники – 26,4% у "Історії мідяного крейцера" і 46, 4% у вірші "Бувають хвилі – серце рветься") коливається в межах 33,5 – 38,3%.

¹ Частка хоревів становила 19,4%, усіх трискладовиків – 28%.

Процентний обсяг рядків з пірихієм на третій стопі – від 25-и до 55-и. Передконстантна позиція у всіх віршах, написаних Я4, безумовно найслабша.

Надзвичайно цікавим є співвідношення між наголошеністю першої та другої стоп. У віршах 1975-1877 років перша стопа слабша (менш наголошена), ніж друга.

	I	II	Обсяг твору
“Божеське в людським дусі” (1875)	80	86,7	15 рядків
“Хрест” (1875)	86,7	90	60 рядків
“Про багача, що їздив біду купувати” (1877)	87,2	89	508 рядків

Це твори з “традиційним ритмом”.

У сатиричній “Елегії” (1878) наголошеність першої та другої стоп однакова. В інших творах 1978-1879 років спостерігаємо посилення першої і послаблення другої стоп:

	I	II	Обсяг твору
“Бувають хвилі – серце рветься” (1875)	89,3	85,8	28 рядків
“Де є в світі правда?” (1878)	93,2	89,7	58 рядків
“Історія мідяного крейцера” (1879)	97,3	91,7	72 рядки
“Не раз нагадую ті дні” (1879)	81,25	75	16 рядків

Ритм поезій з подібною акцентуацією стоп визначають як “архаїчний”.

У 1875 році молодий поет уперше використав розмір Я4343 у творі “Наперед”:

<i>Вперед, брати, та наперед!</i>	01010001	
<i>Страшний бій-жде на нас!</i>	011101	p/cx
<i>Най кожний в руки меч береть,</i>	01010101	
<i>Зблизився слави час [6, 18].</i>	010101	

Рядки з позасхемними наголосами засвідчені в усіх віршах цього періоду. Процент таких рядків у кожному вірші різний – від 2,7 у “Історії мідяного крейцера” до 20-и у “Сатири”.

П’ятистоповим ямбом написано вісім творів. У 1875 році цим розміром укладено початок незавершеної історичної поеми “Ольга”. Чотири рази вдався поет до Я5 у 1878 році: “Наука”, “Зближаєсь час, із серцем, б’ючим в груди...”, “Самотній, хворий, думаю в хатині...”, “Плив гордо яструб в лазуровім морі”. Тричі використано п’ятистоповий ямб у 1879 році: “Судді тебе й закони зап’ятнали...”, “Історія мідяного крейцера” [уривок-варіант, автограф № 214, с.117], “Історія товпки солі”. Два з перелічених творів – “Наука” та “Плив гордо яструб в лазуровім морі” – сонети. Перехід до п’ятистопового ямба у сонетах відбувся не без огріхів. У сонеті “Наука”, який був перероблений для збірки “Із літ мої молодості”, виразно простежуються “сліди” дрогобицьких сонетів – три рядки шестистопового ямба.

Рядки Я4 з дактилічним закінченням, дольника та Х5 трапляються у поемі "Ольга".

Із чотирнадцяти відомих ритмічних форм Я5 І. Франко використав одинадцять (1-у – 5-у, 7-у – 11-у, 13-у), в тому числі й такі рідкісні, як 8-у (з пірихієм у першій, третій і четвертій стопах – "Ніхто сердечно не заговорив") і 13-у (з пірихієм у першій, третій і четвертій стопах – "Все закрутилося перед тобов"). Переважають форми 1-а (повнонаголошена) та 5-а (з пірихієм у четвертій стопі). Процент повнонаголошених рядків коливається у межах від 12,5 ("Історія мідяного крейцера") до 46,8 ("Самотній, хворий, думаю в хатині..."). Середня кількість повнонаголошених рядків у творах цього періоду, написаних Я5, становить 30%.

К.Тарановський та М.Гаспаров [2, 105-106] показали що у п'ятистоповому ямбі метрично сильними (часто наголошуваними) є I, III і V стопи, що відповідають тенденції до виникнення альтернуючого ритму. При появі цезури, непостійної за характером, а особливо за місцем розташування, у п'ятистоповику стають можливими відхилення: з'являється висхідний ("французький") ритм, при якому II стопа дорівнює сильній I або й сильніша від неї, і спадний ("англійський" або "німецький") ритм, при якому II стопа дорівнює сильній III або й сильніша від неї.

Сильні I, III і V стопи характерні для творів "Зближаєсь час, і з серцем, б'ючим в груди..." і "Самотній, хворий, думаю в хатині...". Висхідний ритм властивий для поезій "Наука", "Плив гордо яструб в лазуровім морі...", "Суді тебе й закони зап'ятнали...". Наявність спадного ритму відбиває акцентуація стоп у поемах "Історія мідяного крейцера" [уривок-варіант, автограф № 214, с.117], "Історія товпки солі".

Усереднена ритмічна схема п'ятистопового ямба цього періоду виглядає так:

I	II	III	IV	V
89,5	86,6	81,4	60,3	100

У більшості творів наявні рядки з позасхемними наголосами. Зовсім відсутні вони в поезіях "Наука", "Судді тебе й закони зап'ятнали..." "Історія мідяного крейцера" (уривок-варіант). Незначна кількість рядків з позасхемними наголосами у вірші "Самотній, хворий, думаю в хатині..." – 3%. Найбільше ж їх у незакінчених поемах "Ольга" (13%) та "Історія товпки солі" (18,7%). Перша написана октавами, друга – терцинами. В "Історії товпки солі" спостерігаємо найрізніші випадки появи позасхемних наголосів. Найчастіше позасхемні наголоси засвідчуються у першій стопі (51,6%).

Іншу ритмічну якість спостерігаємо у поезії “Каменярі”, про форму якої автор писав так: “Вона написана навмисне досить важким стилем, аби викликати зразу пригноблююче, а потім osvoboждаюче враження” [5, т.1, 423]. У рядках твору превалює чоловіча цезура (67%), однак наявність третини дактилічних цезур суттєво впливає на ритм.

Наведемо одну строфу твору і ритмічну схему:

<i>У кожного чоло життя і жаль порили,</i>	U U U U U U U U U U
<i>І в оці кожного горить любові жар,</i>	U U U U U U U U U U
<i>І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,</i>	U U U U U U U U U U
<i>І плечі кожного додому ся схилили,</i>	U U U U U U U U U U
<i>Бо давить всіх один страшний якийсь тягар</i> [5, т.1, 66].	U U U U U U U U U U

Часте використання дактилічної цезури призвело до порушення симетричності. Відбувається внутрірядкова переакцентуація. Посилюється друга стопа і послаблюється третя. Спостерігаємо явище несиметричного альтернуючого ритму.

I	II	III	IV	V	VI
85,2	74,5	63,7	92,8	56,4	100

Помітною ознакою шестистопового ямба цього періоду є “перебране” з дрогобицьких сонетів зміщення цезури. Рядки зі “зсувом” цезури можна знайти у всіх творах: “Гляжу – се ринок. Мир увесь го наповнив” (“Згідливість”), “А ти лежиш та час марнуєш! Чи не встид же...” (“Діяльність”), “Най буде поступ, та екстрими – хрять нас, Боже!” (“Поступовець”), “Не спинять вас! Зносить і труд, і спрагу, й голод...” (“Каменярі”). Особливо багато рядків зі зміщеною цезурою у творі “Патріотизм”. Зміщення цезури руйнує однорідний ритм.

У поезії “Хрест Чигиринський” маємо шестистоповий ямб з цезурним нарощенням на один склад:

*Гей вь мѣстѣ вь Чигиринѣ є церковь, Спась святой:
Вь той церквѣ хоронится козацькій хрестѣ старый.
На томъ хрестѣ до нинѣ ще давна надпись єсть:
Мирь мирнымъ! На враждующихъ самъ Богъ и єго хрестъ!* [4, 24].

U U U U U U U U U U
U U U U U U U U U U
U U U U U U U U U U
U U U U U U U U U U

Твори з подібним ритмом побутували у німецькомовній поезії. Молодий Франко міг знайти їх у австрійця Р.Гамерлінґа (“О часи, о звичаї...”), у німця Л.Уланда (“Прокляття співака”), нарешті, у А.Шаміссо (“Іграшка велетенші”). У останньому творі, крім ритму Я6 з цезурним нарощенням на один склад, звучить мотив велетнів. Відгомін його знаходимо на початку другої строфи Франкового твору:

У притворѣ до нынѣ той грозный хрестъ стоить,

Мовѣ великанѣ минувшихъ, померкльнѣ, страшныхъ лѣтъ [4, 24].

Схема наголошеності стоп відбиває майже повну симетричність ритму:

I	II	III	IV	V	VI
90	63,75	100	98,75	58,75	100

У збірці "Із літ моєї молодості" рядки поезії "Хрест чигиринський" поділені навпіл. Змінився і розмір (ЯЗ) і строфа (восьмивірш) і римування (неповне).

У вірші "Наймит" 9 строф із 21-ї мають розмір Я6363, але в 11-и у парних рядках з'являється Я4, у 2-х строфах – Я5. Тому змушені кваліфікувати таку структуру як ЯЗ-6.

Сатира "Поступовець" написана терцетами Я662, однак спостерігаємо два випадки ЯЗ, а в останній строфі – Я6.

Франко вдався й до такого рідкісного розміру, як Я8. Восьмистоповим ямбом написана перша, друга і третя частини незакінченої поеми "Наймит" (1878), яку ми відносимо до поліметричних творів. Поет досить послідовно витримав цей непростий розмір (зі 133-х рядків ямбічних частин поеми тільки чотири рядки мають схему Я7 і один – Я9). Стопна наголошеність рядків виглядає так:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
85,8	77,2	70	85,3	92,4	79,6	63,8	100

Повнонаголошені рядки становлять тільки 6,3%, зате процент рядків з позасхемними наголосами значний – 14,9. У творі велика кількість перенесень.

Особливістю Франкового Я8, як і Я6, є незбіг теоретично очікуваної паузи з синтаксичною, тобто рухомість цезури. Теоретична схема Я8:

01010101||01010101

У "Наймиті":

Конята змучені, і я слабій. Дасть Бог вам добру путь [5, т.4, 393].

0101000101||01010101

У творі превалює чоловіча цезура. Але є рядки (14%) з цезурою дактилічною. Наведемо приклад рядків з дактилічною цезурою і перенесеннями:

*І прості, добрі чоботи, старенька кучма, що чола перенесення
Широкого і ясного до пів лиш закривала, – ось перенесення
Усе, що про прихожого на перший вид сказать далось [5, т.4, 393].*

Таким був Франків ямб у поезії першого львівського п'ятиліття. Поет називав цей метр "космополітичним", бо його можна було успішно застосовувати в усіх родах поезії та їх видах. Франкові ямбічні твори, навіть написані одним і тим же розміром, не були однотипні за ритмом. Використовуючи різні клаузули і рими, постійну зміну в розташуванні

пірихіїв і позасхемних наголосів, рухливу цезуру, поет щоразу одержував новий ритм. Тому і в наступні періоди творчості великий Франко найчастіше звертався саме до ямба.

1. Білецький О., Басс І., Кисельов О. Іван Франко. Життя і творчість. – К., 1956.
2. Гаспаров М.Л. Современный русский стих. – М., 1974.
3. Костенко Н.В. Українське віршування ХХ століття. – К., 1993.
4. Франко І. Баляды и розказы. – Львів, 1876.
5. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1976-1986.
6. Франко І. Із літ моєї молодости. – Львів, 1914.
7. Цурат С. Рання творчість Івана Франка. – К., 1956.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.1999.

Summary

The article deals with the I. Franko's works in 1875–1879, written of iambus, which was the poet's favourite metre. The poems with different iambic metres and their types (especially in quartersyllabic and pentasyllabic iambs) are under investigation. The fact that I. Franko's poems written in the same metre were different by their rhythm is emphasized.

© Б.І. Бунчук, 1999